

NUWE LIG OP DIE OMSTREDE BREAKER MORANT-GEVAL – 'N HERVERHOOR NA HONDERD JAAR. 'N POST-MODERNISTIESE BENADERING

Louis Changuion*

Abstract

On 27 February 1902 the two highest ranking officers of the Bushveld Carbineers, an Australian unit, lieutenants Breaker Morant and Peter Hancock, were executed in Pretoria. They had been found guilty on the charge of murdering unarmed Boers who wished to surrender. Since then several books on the event were published and a film produced. There is still controversy about the Breaker Morant incident.

As part of the commemoration of the Anglo-Boer War the Pietersburg branch of the Central Commemoration Committee held a mock trial. The accused were once more found guilty as charged and the audience, except for a few Australians who were present, agreed with the decision. Two of the descendants of the German missionary who had witnessed the incident and was killed a day later, also made contributions.

INLEIDING

Die noordelike deel van die ou Suid-Afrikaanse Republiek (ZAR) het eers teen die einde van 1900 vir die eerste keer by die oorlog tussen Engeland en die Boere-republieke betrokke geraak. Nadat die Britse magte Pretoria en daarna die Oos-Transvaal ingeneem het, het 'n groot aantal kommando's, sowel as die ZAR en die OVS se regerings-te-velde, in Pietersburg aangekom. Van Oktober 1900 tot April 1901 het Pietersburg die rol van nie-amptelike hoofstad van die ZAR vervul.

Weldra het die Engelse magte ook die Noord-Transvaal stelselmatig onderwerp en Pietersburg op 8 April 1901 ingeneem. Die kommando's het na die Wolkberg uitgewyk. Die Britte het hierna een na die ander Boerevesting in die noorde verower en oral buiteposte gestig. Hulle het egter gou besef dat dit nie maklik gaan wees om die Boere in hierdie afgeleë gebied te onderwerp nie, derhalwe het hulle van die plaaslike swart stamme, wat die gebied goed geken het, teen die Boere begin gebruik. Hulle het ook 'n spesiale eenheid, die Bushveld Carbineers, gestig wat hoof-

* Departement Geskiedenis, Universiteit van die Noorde.

saaklik uit Australiërs bestaan het. Baie van hierdie manne was geharde avonturiers - party met 'n donker verlede.

DIE DUIVELSKLOOF-INSIDENT EN DIE GEVOLGE DAARVAN

Die Bushveld Carbineers se hoofsetel was by Fort Edward op die plaas Sweetwaters naby die sendingstasie Elim naby Louis Trichardt. Van hier af het hulle, hoofsaaklik op wenke van hulle swart informante, op die kommando's jaggemaak waar hulle ookal bevind het. In die nag van 5 Augustus 1901 het die Carbineers, nadat inligting aan hulle verstrekkend is deur die Lobedu van koningin Modjadjji, 'n Boere-kommando op Herklaas Viljoen se plaas Duivelskloof (naby die plek waar die dorp met dieselfde naam later gestig is) aangeval. Na 'n kort maar hewige geveg het die Carbineers teruggeval. Aan Boerekant het drie burgers gesneuwel en aan die Carbineers se kant het die aanvoerder, kapt. Frederick Hunt, die hoogste tol betaal, asook sers. Frank Eland en 'n paar van die swart krygers. Toe die Carbineers 'n dag later teruggekom het om Hunt se lyk te kom haal, het hulle gevind dat dit geskend en sy kleres verwyder was. Hulle het die Boere daarvan verdink. Die Boere het later beweer dat hulle dooies se lyke ook geskend was. Wat dit ookal veroorsaak het, sal natuurlik nooit bekend word nie - dit kon wilde diere of honde gewees het of toordokters wat menslike liggaamsdele vir "muti" wou gebruik.

Na kapt. Hunt se dood moes sy tweede in bevel, Harry (Breaker) Morant, oorneem as bevelvoerder by Fort Edward. Morant was 'n komplekse karakter - sy bynaam het hy verkry vanweë sy vermoë om perde in te breek, maar hy was ook 'n digter. Hunt en Morant was persoonlike vriende. Morant was so ontsteld oor wat met sy vriend gebeur het dat hy glo sou gesê het dat hulle nie meer Boere wat wou oorgee moes gevange neem nie maar hulle eerder moes doodskiet. Dit was, wat hom betref, in elk geval binne die raamwerk van die opdragte vanaf lord Kitchener. Wat hom veral in hierdie besluit gesterk het, was toe hulle kort na die nagaanval op Duivelskloof 'n Boer gevang het wat 'n deel van 'n Britse uniform aangehad het. Volgens Morant was dit deel van kapt. Hunt se uniform. Hierdie burger, PJ Visser, was die eerste van talle soortgelyke gevalle daarna wat doodgeskiet is selfs nadat hulle oorgee het.

Op 23 Augustus 1901 het agt Boere Fort Edward onder 'n wit vlag genader om oor te gee. Hulle is summier tereggestel. Wat die Carbineers nie besef het nie, is dat 'n Duitse sendeling, eerw. Daniel Heese, dit aanskou het. Hy was baie ontsteld en het gesê dat hy hulle by die Britse owerhede in Pietersburg gaan aangee. Wat presies daarna gebeur het, sal seker nooit met sekerheid vasgestel kan word nie, maar 'n dag nadat Heese vanaf Fort Edward na Pietersburg vertrek het, is sy liggaam, asook

die van sy jong swart drywer, in die veld daar naby gevind met koeëlwonde wat op 'n kort afstand toegedien is.

Kort hierna het die Duitse konsul in Kaapstad 'n verduideliking vir die sendeling se dood geëis. Was dit nie vir die Duitser se dood nie, sou die moorde op Boere seker aangehou het. Nou het die Britse oppergesag egter 'n ondersoek gelas wat ook die moorde op die Boere openbaar het. In Oktober 1901 is ses van die offisiere van die Carbineers gelas om in Pietersburg aan te meld waar hulle voor 'n krygshof gedaag is. Die hofsak in Pietersburg het vanaf November 1901 tot Februarie 1902 geduur. Die aanklag was gegrond op die beginsel dat in 'n oorlogssituasie die reg erken word om 'n gewapende man te skiet terwyl hy weerstand bied, maar as hy sonder wapen oorgee, word hy 'n krygsgevangene en moet hy as sodanig behandel word. Die twee hoogste offisiere, luitenant Breaker Morant en Peter Hancock, is skuldig bevind en ter dood veroordeel. Op 27 Februarie 1902 is hulle in Pretoria gefusilleer. Luit. George Witton is lewenslange tronkstraf opgelê en luit. Henry Picton is oneervol uit die leër ontslaan. Wat belangrik is, is dat hulle skuldig bevind is vir die moorde op die Boere, maar nie vir die dood van eerw. Heese nie omdat dit nie met sekerheid bewys kon word dat hy wel deur hulle vermoor is nie. **Die beskuldigdes se verweer was deurgaans dat hulle die Boere doodgeskiet het omdat hulle verstaan het dat die Britse opperbevel, lord Kitchener, sou gesê het dat dit geregtig was, veral wanneer Boere met Britse uniforms aan gevang word.**

Na die oorlog, in 1905, het koning Edward die Britse militêre gevangenes begenadig. George Witton is vrygelaat en het teruggegaan Australië toe met 'n wrok in sy hart oor wat met hom en sy vriende gebeur het. Hy skryf derhalwe 'n boek wat hy publiseer onder die titel **Scapegoats of the Empire**. Soos die titel aandui, probeer hy bewys dat hulle deur die Britse leër sondebokke gemaak is omdat Kitchener wou bewys hoe regverdig hulle in die oorlog opgetree het. Hierdie boek het wye reaksie in Australië ontlok en tot vandag toe glo die meeste Australiërs dat die Carbineers onregverdig behandel is. Daar is sedertdien ongeveer twaalf boeke oor die voorval gepubliseer, waarvan die jongste pas vanjaar in Suid-Afrika vrygestel is. In 1980 is 'n vollengte rolprent, **Breaker Morant**, wat sowel in teater as op televisie vertoon is, deur 'n Australiese maatskappy vervaardig. Steeds is daar meningsverskil oor die sogenaamde Breaker Morant-insident.

HONDERD JAAR LATER - DIE "HERVERHOOR"

As deel van die program vir die honderdjarige herdenking van die Anglo-Boereoorlog het die Pietersburgse tak van die Sentrale Herdenkingskomitee in 2001 besluit om die Breaker Morant-saak weer te heropen. 'n Skynhof is gehou en die beskuldigdes is "herverhoor". In 'n sekere sin was dit om, soos die Nederlandse

skrywer Hendrik van Loon dit gedoen het, mense uit die verre verlede op te roep om te kom getuig oor hulle dade van destyds. Die organiseerders het egter besluit dat dit streng volgens militêre hofprosedure sou plaasvind en dat nie toegelaat sou word dat dit in 'n sirkus ontaard nie. Historiese korrektheid is so ver as moontlik gehandhaaf en verbeeldingsvlugte is nie toegelaat nie. Verwysings moes geverifieer kon word uit argivale of gepubliseerde bronne en nie teenstrydig met historiese feite wees nie. Die rolspelers is versigtig gekies en van alle moontlike inligting voorsien om hulleself voor te berei vir die "verhoor". Die "verhoor" is ook nie inge-oefen nie en is dus geïmproviseer, soos een van die betrokkenes dit gestel het: "It is a venture into the uncharted waters of unrehearsed theatre - an unpredictable play without a script or written dialogue." Die groot verskil tussen die herverhoor en die hofsak 'n honderd jaar gelede was natuurlik dat alle rolspelers in die skynhof die voordeel gehad het dat hulle oor die inligting van destyds beskik het asook oor inligting wat sedertdien na vore gekom het, soos veral geopenbaar is in die talle studies wat oor die saak gemaak is en in boeke en artikels beskikbaar is. Die offisier vir die vervolging sowel as die offisier vir die verdediging kon ook nou ander getuies roep wat nie destyds gebruik is nie. So byvoorbeeld is lord Kitchener ook as getuie geroep terwyl dit destyds as buite perke beskou is om die hoogste militêre gesag van die Britse leër te dagvaar om te getuig. Die "herverhoor" het wye belangstelling ontlok, veral van afstammeling van mense wat destyds betrokke was. Die organiseerders kon egter net 'n beperkte getal mense akkommodeer.

Die hofsak was in sigself 'n geskiedkundige gebeurtenis, veral omdat dit nuwe inligting openbaar het wat nie tydens die verhoor 'n honderd jaar gelede bekend was nie.

Oor die klag dat hulle Boere vermoor het, het daar nie werklik opsigbare nuwe inligting na vore gekom nie, ten spyte van die getuie van 'n aantal afstammeling van die Boere wat destyds vermoor is. Die beskuldigdes is weer, soos destyds, skuldig bevind soos aangekla ("guilty as charged"). Die gehoor se mening is ook getoets deur hulle te laat stem. Die meerderheid toehoorders het ook besluit dat die aangeklaagdes wel skuldig was. Daar was ook enkele Australiërs in die gehoor - hulle was skynbaar nie oortuig van hulle landgenote se skuld nie.

Oor die klag dat hulle eerw. Heese vermoor het, het daar egter 'n aantal hoogs interessante "getuies" na vore gekom. So byvoorbeeld kon prof. Malie Smuts van die Universiteit van Pretoria, 'n kleindogter van eerw. Heese, vertel wat deur mondelinge oorlewering deur die jare in haar familie onthou word oor wat destyds met haar oupa gebeur het en hoe hulle in haar familie altyd geglo het dat een van die offisiere van die Carbineers haar oupa vermoor het. Sy kon ook die geweer, Bybel en oorlosie van haar oupa, wat na die oorlog deur die Britte aan haar familie

teruggegee is, tentoonstel. Die vraag is egter gevra of dit genoegsame bewys is dat dit wel deur soldate wat aan Britse kant geveg het, van haar oupa afgeneem is nadat hy vermoor is. Kon dit dus nie maar in Britse hande geval het, selfs al is hy deur iemand anders doodgemaak nie? Dit kom tog vreemd voor dat indien dit nie Britse soldate was wat hom vermoor het nie, die skuldiges hierdie voorwerpe aan die Britse owerhede sou gegee het.

Wat egter 'n interessante debat ontlok het, is toe nog 'n afstammeling van 'n sendeling, mev. Ina Brandt, die getuiebank betree het met haar bydrae om te bewys dat die Carbineers wel vir Heese vermoor het. Mev. Brandt se oupagrootjie was eerw. Endemann en die Endemanns en die Heeses is verwant aan mekaar. Mev. Brandt het vertel hoe sy 'n aantal jare gelede moes help met die opstel van 'n inventaris van die nalatenskap van wyle dr. Willem Punt. Gedurende die uitvoering van hierdie taak het sy op 'n stukkie papier, wat ooglopend van 'n ander vel afgeskeur is, afgekrom waarop die woorde: "I admit I did shoot the missionary," verskyn het. Omdat sy kennis gedra het van die Breaker Morant-geval het sy onmiddellik gewonder of dit iets met Heese se moord te doen kon hê. Aangesien daar nie fotokopieerfasiliteite beskikbaar was nie, het sy maar die bewoording afgeskryf en selfs rofweg die nota nageteken omdat dit haar herinner het aan 'n soortgelyke nota in **A closed file**, die boek van Kit Denton oor die Breaker Morant-saak. Haar vermoede is bevestig toe sy die nota in Denton se boek, wat ooglopend ook van 'n ander vel papier afgeskeur is, met die nuwe nota vergelyk het. Dit toon, volgens haar, kenmerke dat dit dieselfde handskrif op beide stukkies papier is, maar belangriker nog, waar die twee stukke papier geskeur is, pas dit feitlik presies in mekaar. Die nota in **Closed file** is volgens Denton die laaste wat Peter Hancock geskryf het die aand voor sy teregstelling. Albei terdoodveroordeelde het die laaste aand 'n vel papier en 'n potlood gekry om hulle laaste boodskappe te skryf. Op sy papier, soos in Denton se boek gepubliseer, het Hancock geskryf dat hy wil hê dat sy mense moet weet dat hy nie Boere vermoor het nie.

Die grootste deel van dr. Punt se versameling is aan die Nederduitsch Hervormde Kerk-argief vir bewaring geskenk. 'n Gedeelte van sy versameling is egter aan privaatversamelaars verkoop en dit blyk dat die dokumente oor Australië, wat die omstrede nota insluit, juis ook deur so 'n versamelaar opgeraap is.

GEVOLGTREKKING

Miskien is dit nie genoegsaam om prof. Malie Smuts se inligting te gebruik om te bewys dat die Carbineers ook verantwoordelik was vir haar oupa se dood nie, maar as mev. Brandt se getuie is oor die nota wat sy gesien het, bewys kan word as synde geskryf deur Hancock, kan dit beskou word as 'n verdoemende bewys van

hulle skuld. Dit wil dus blyk dat Hancock die aand voor sy teregstelling 'n nota geskryf het waarin hy probeer sê het dat hy nie glo dat hy wederregtelik Boere doodgemaak het nie, maar dat hy wel skuldig voel omdat hy die Duitse sendeling geskiet het. Het iemand, wat die Carbineers se onskuld probeer bewys het, dalk op die nota van Hancock afgekom en toe besluit om die deel waarin hy erken dat hy wel die sendeling vermoor het, afgeskeur? Indien dit die geval is, kom dit dus daarop neer dat hoewel die Carbineers ter dood veroordeel is vir moord op Boere, waarvan hulle verweer is dat hulle dit gedoen het omdat hulle dit gesien het as binne die raamwerk van lord Kitchener se opdragte, hulle nie hierdie verskoning kon gebruik het vir die doodmaak van die Duitser nie. Kan dit dus beteken dat die offisiere van die Bushveld Carbineers tereggestel is vir die verkeerde oortreding? Dat hulle eintlik gevonniss moes gewees het vir die dood van Heese en nie vir die moorde op die Boere nie - maar, dat hulle dus in elk geval die doodstraf verdien het?

Die "herverhoor" van die Breaker Morant-geval, as deel van die herdenking van die eeufees van die Anglo-Boereoorlog, het 'n belangrike funksie vervul om nuwe lig te werp op hierdie omstrede insident gedurende daardie oorlog en het ook getoon dat verdere navorsing oor hierdie insident nodig is.

Ter afsluiting: Net soos Hancock het Morant tot die einde geglo dat hulle onskuldig was wat betref die moorde op die Boerekrygers. Hy het egter nêrens laat blyk wat sy mening was oor die Heese-moord nie. Op sy vel papier het hy daardie laaste aand slegs 'n gedig geskryf waarvan die laaste strofe iets sê oor sy geloof in sy onskuld:

"If you encounter any Boers
You really must not loot 'em –
And if you wish to leave these shores
For pity's sake, don't shoot 'em!"

VIR MEER INLIGTING OOR DIE BREAKER MORANT-INSIDENT, LEES:

Bleszynski N 2002. *Shoot straight you bastards*. Sydney.

Carnegie M & Shields F 1979: *In search of Breaker Morant*. Sydney.

Cutlack FM 1962. *Breaker Morant*. Londen.

Davey A 1987. *Breaker Morant and the Bushveld Carbineers*. Kaapstad.

Denton K 1973. **The Breaker**. Londen.

Denton K 1983. **Closed file**. Adelaide.

Gurr P 1906. **Daniel Heese; Ein Lebensbild aus der Mission in Makapaanspoort**. Berlyn.

Heese JA 1059. **Grossvater und Grossmutter Heese, 1859-1959**. Paarl.

Jarvis CS 1943. **Half a life**. Londen.

Renar F 1902. **Bushmen and buccaneer**. Sydney.

Ross K 1978. **Breaker Morant; A play in two acts**. Melbourne.

Schulenberg CAR 1981. **The Bushveld Carbineers**. Kaapstad.

Witton GR 1927. **Scapegoats of the Empire**. Sydney. Herdruk Londen.

Woolmore B 2001. **The Bushveldt Carbineers and the Pietersburg Light Horse**.